

РЕЗЮМЕ НА ДОКЛАД „ДЕКЛАРАЦИИ ЗА ПРАВАТА НА ЗАДЪРЖАНИТЕ В БЪЛГАРИЯ“

За изследването

Директива 2012/13/ЕС установява минимални правила в областта на правото на заподозрените и обвиняемите лица на информация относно правата и информация за повдигнатите обвинения в наказателното производство. С това тя преследва две конкретни цели – гарантиране на справедлив съдебен процес и укрепване на защитата срещу незаконно и произволно лишаване от свобода. Правото на информация, не на последно място, служи като гаранция срещу изтезанията, нечовешкото и унижително отнасяне на лишените от свобода лица.

Изследването „Декларации за правата на задържаните в България“ се фокусира върху произтичащото от член 3 и член 4 от Директива 2012/13/ЕС задължение за националните власти да предоставят на заподозрените и обвиняемите лица, които са задържани в наказателното производство, информация относно приложимите процесуални права посредством писмена декларация. Съгласно изискванията декларацията трябва да бъде изготвена на лесно разбираем език по такъв начин, че да подпомогне задържаните лица да разберат и упражнят своите права. Тя следва да съдържа информация за:

- правото на достъп до адвокат;
- правото на правна помощ и условията за нейното получаване;
- правото на информация относно обвинението;
- правото на устен и писмен превод;
- правото да запазят мълчание;
- правото на достъп до материалите по делото;
- правото да бъдат информирани консулските власти и едно лице;
- правото на спешна медицинска помощ;
- максималния брой часове или дни, за които заподозрените лица или обвиняемите могат да бъдат задържани, преди да бъдат изправени пред съдебен орган;
- всички възможности съгласно националното законодателство за обжалване на законосъобразността на задържането или отправяне на искане за отмяна на мярката или за замяната ѝ с по-лека;
- други приложими според националното законодателство права.

От гледна точка на методологията, изследването включва три елемента: 1) преглед и анализ на относимото законодателство; 2) проучване на практиката, включително посредством интервюта с лишени от свобода и задържани обвиняеми лица, както и онлайн анкета сред адвокати; 3) лингвистичен анализ на писмената информация за правата,

предоставяна на задържаните по реда на Закона за Министерството на вътрешните работи (ЗМВР) и Наказателно-процесуалния кодекс (НПК).

Основни констатации от изследването

След обявяването на Директива 2012/13/ЕС в България не са реализирани каквито и да е специални мерки за нейното транспониране, като се приема, че правната ни уредба е синхронизирана с европейските стандарти и изменения не са необходими. Прегледът на националното законодателство и практика обаче разкрива съществени отклонения от утвърдените минимални стандарти в областта на предоставянето на писмена информация на задържаните лица.

Проблеми в правната рамка

Неточно определяне на приложното поле на Директива 2012/13/ЕС

Най-същественият проблем произтича от неточното определяне на приложното поле на Директива 2012/13/ЕС. В българската теория и практика преобладава мнението за тъждественост при употребата на понятието „наказателно обвинение“ в Директива 2012/13/ЕС и в националното законодателство. На това основание се извежда, че стандартите на Директива 2012/13/ЕС са относими единствено по отношение на лицата, на които формално е повдигнато обвинение в рамките на образувано наказателно производство по реда на Наказателно-процесуалния кодекс. Така извън обхвата на Директива 2012/13/ЕС остават онези, които са задържани от полицията или от друг оправомощен орган при данни за извършено престъпление. С тях се провеждат „оперативни беседи“ или други оперативни действия, свързани с провеждане срещу тях разследване, но не са привлечени като обвиняеми по реда на наказателнопроцесуалния закон.

Този подход не е съобразен с изискванията на Директива 2012/13/ЕС. В своя преамбюл тя изрично посочва, че понятието „наказателно обвинение“ е заимствано от член 6 § 1 на Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ) и че то следва да се възприема в автономния смисъл, придаден му от практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ). Съгласно тълкуването на ЕСПЧ „наказателно обвинение“ съществува от момента, в който лицето е официално уведомено от компетентния орган, че има качеството на обвиняем, или от момента, в който положението му е било „съществено засегнато“ от действията, предприети от органите срещу него по подозрение, че е извършило престъпление. Фактически ситуации, при които има такова съществено засягане, са арестът по подозрение за извършено престъпление, беседата за съпричастността на едно лице в действия, съставляващи

престъпление, и основаните на нея действия, водещи потенциално до събиране на валидни доказателства в наказателния процес.

В тази връзка авторите на изследването приемат, че спрямо лицата, които се задържат във връзка с данни, че са извършили престъпление по реда на Закона за Министерството на вътрешните работи, Закона за митниците, Закона за военната полиция, Закона за Държавна агенция „Национална сигурност“ и други, е налице наказателно обвинение от момента на тяхното задържане; те имат качеството на „заподозрени лица в наказателното производство“ и попадат в приложното поле на Директива 2012/13/ЕС.

Липса на гаранции за процесуалните права на защита за задържаните по данни за извършено престъпление лица

В България заподозрените лица, които са задържани от органите на полицията и митническите органи, имат качеството на субекти на административния, а не на наказателния процес. Съгласно ЗМВР и Закона за митниците те се ползват от специално определени права, които са общи за всички задържани лица, без оглед на основанията за задържане. Тези права произтичат от факта на лишаване от свобода и включват право на достъп до адвокат и правна помощ, право на медицинска помощ, право да уведомят близък за лишаването от свобода, право да обжалват законността на задържането и други.

В разрез с изискванията на член 3 от Директива 2012/13/ЕС обаче, по отношение на задържаните заподозрени не са гарантирани процесуални права на участие и защита във воденото срещу тях разследване, като например право да се запази мълчание и да не се свидетелства срещу себе си, право на писмен превод, право на достъп до материалите по делото. Положението на задържаните по подозрение за извършено престъпление от органите по Закона за противодействие на тероризма, ЗДАНС и Закона за военната полиция е сходно, с изключение на това, че за тях не е предвидено правото на правна помощ по реда на Закона за правната помощ.

Декларации за правата, но не за всички права

Задържаните в полицията заподозрени лица се уведомяват за правата си посредством писмена декларация. Декларацията е въведена за първи път през 2002 г. по препоръка на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание и се предоставя на всички задържани лица, независимо от основанието, на което те са задържани – извършено престъпление, проверка на самоличността, неизпълнение на полицейска заповед и т.н. Документът съдържа информация за установените в ЗМВР и други подзаконовни нормативни актове права, които се явяват важни процесуални гаранции срещу малтретиране на задържаните. От

друга страна обаче, поради факта, че на задържаните не се признават процесуални права в наказателното производство, в декларацията не е включена информация за тази категория права. От същия порок страда декларацията, връчвана на задържаните по ЗДАНС, докато по реда на Закона за митниците, Закона за военната полиция и Закона предотвратяване на тероризма изобщо не се предвижда връчване на писмена декларация за правата. Задържаните в полицията лица, които не разбират български език, нямат право на писмен превод на декларацията относно правата си.

Лицата, които формално са привлечени към наказателна отговорност, получават писмена информация относно правата си в наказателното производство и относно някои, но не всички, права и правни възможности, свързани със задържането. Тази информация обаче не е инкорпорирана в единен акт – декларация за правата. На първо място, информация за правата, свързани с участието и защитата на обвиняемите лица в наказателното производство, задължително се упоменава в актовете, с които прокурорът или разследващите органи привличат едно лице към наказателна отговорност. На второ място, в постановлението за предварително задържане от прокурора се вписва максималният срок, за който лицето се задържа – 72 часа. На трето място, без това да е нормативно регламентирано, информация за правата, произтичащи от задържането, е включена в декларации, предоставяни в арестите към Министерство на правосъдието.

И още

Националният законодател не урежда предоставянето на декларация или друга писмена информация на задържаните в производството по европейска заповед за арест, отразяваща спецификите на това производство, каквото е изискването на член 5 от Директива 2012/13/ЕС.

Непредоставянето на писмена информация, свързана с правата на обвиняемия в наказателното производство, е съществено процесуално нарушение и води до прекратяване на съдебното производство и връщане на делото на досъдебна фаза. Непредоставянето на писмена информация относно правата на обвиняемия, приложими към периода на задържането обаче, не нарушава справедливостта на процеса.

Проблеми в практиката

В рамките на настоящото изследване бяха документирани множество твърдения, свързани с ненавременното предоставяне или с непредоставянето на декларация относно правата на задържаните; недостатъчното време за запознаване със съдържанието на декларацията и с липсата на подкрепа за задържаните, които са неграмотни или не владеят български език. Описани бяха и редица практики за разубеждаване на задържаните да се запознаят със и да упражнят правата, вписани в декларацията, включително чрез манипулации и заплахи.

Непредоставянето или предоставянето на непълна информация по време на полицейското задържане често води до противозаконни действия от страна на правоприлагащите органи, като физическо малтретиране на задържани, психологически натиск и изтръгване на самоуличаваща информация, която впоследствие попада в наказателните им дела.

Лицата, които не са формално задържани, но са ескортирани до полицията и са задължени да останат там за разпит или друго действие по воденото срещу тях полицейско разследване, изобщо не получават писмена информация относно правата си.

Лингвистичен анализ на декларациите за правата

Декларацията за правата, предоставяна в местата за задържане към МВР, не отговаря напълно на изискванията за достъпност на езика и лесна четимост на съдържанието. Основните проблеми са: използвани препратки към законодателството, без да се пояснява тяхното съдържание, както и липсата на информация за начина на реализиране на посочените права.

Писмената информация за правата на задържаните обвиняеми не е инкорпорирана в единен документ – декларация за правата. От гледна точка на изискванията за нетехничност, яснота и леснодостъпност на езика на писмената информация, прегледаните в рамките на изследването постановления за привличане на обвиняем, съдържащи информация за правата на обвиняемите, разкриват следните проблеми: налице е директно позоваване на законови разпоредби, без да се разяснява тяхното съдържание; правата са изброени, без да се разяснява съответната процедура за тяхната реализация; изреченията са дълги, някои от които достигат до над 1000 знака; използваният при изписване на правата шрифт е значително по-дребен и по-трудно четим от този, с който е изписан останалият текст в постановлението.

Не е известно при създаването на който и да било от споменатите писмени документи да са били консултирани езикови специалисти или организации на уязвими групи лица, които да допринесат за по-ясната и разбираема формулировка на правата.

Препоръки

Заподозрени лица

– Да се пристъпи към законодателни изменения в посока признаване качеството на заподозрени в наказателното производство на лицата без официално повдигнато обвинение, които обаче са задържани по подозрение за извършено престъпление от полицията или от други оправомощени органи, както и на лицата, чието положение е било значително засегнато от действия на полицейското разследване, водено срещу тях.

– В съответствие с член 3 от Директива 2012/13/ЕС на всички заподозрени лица да бъдат признати и гарантирани права на участие и защита в полицейските и другите производства по разследване на престъпления, водени срещу тях, включително правото да запазят мълчание, правото на достъп до материалите по делото, правото на безплатна правна помощ.

Предоставяне на декларация за правата

– Да се предвиди нормативно задължение за представяне на писмен документ – декларация за правата в наказателното производство, във всички случаи на задържане във връзка с подозрение/обвинение за извършено престъпление, в това число при задържане по НПК, ЗМВР, ЗДАНС, Закон за екстрадицията и европейската заповед за арест, Закона за митниците, Закона за военната полиция, Закона за противодействие на тероризма. Тази декларация следва да е различна от декларацията за правата на задържаните на други основания, несвързани с наказателно обвинение.

– Да се създадат нормативни гаранции за връчване на декларацията за правата незабавно след задържането на заподозрения/обвиняемия.

– Да се осигурява достатъчно време, в което задържаното лице да може да се запознае със съдържанието на декларацията, да иска разяснения или допълнителна информация за процедурата за реализиране на правата.

– Да се разработи специална декларация относно правата на задържаните с цел изпълнение на европейска заповед за арест.

– Да се разработи специална декларация относно правата на задържаните непълнолетни лица, чието съдържание да отговаря на по-високите стандарти на защита, формулирани в Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 година относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в рамките на наказателното производство.

– Да се разработят подходящи видео-, аудио- и/или илюстрирани материали, както и да се регламентира процедура (място, време, лице, обстановка), които да подпомагат предоставянето на информация за правата на задържаните заподозрени и обвиняемите с психично увреждане, както и на неграмотните лица и децата.

Съдържание на декларацията

– Декларацията относно правата на задържаните заподозрени лица трябва да съдържа информация за всички изброени в член 3 и член 4 от Директива 2012/13/ЕС права,

включително правото на задържаните да запазят мълчание и да не свидетелстват срещу себе си, правото на устен и писмен превод, правото на достъп до материалите по делото, правото на правна помощ по реда на Закона за правната помощ, правото на информация относно обвинението, както и информация за други права, приложими към конкретната ситуация според националното законодателство.

– Информацията относно правата на задържаните обвиняеми лица трябва да съществува в един документ – декларация за правата. Той трябва да съдържа информация относно всички изброени в член 3 и член 4 от Директива 2012/13/ЕС права, в това число правото на достъп до адвокат, правото на правна помощ, правото на устен и писмен превод, правото да уведомят трето лице за задържането, правото на медицинска помощ, правото на обжалване и преразглеждане на мярката по задържането.

Език и оформление на декларацията

– Декларациите за правата на задържаните заподозрени и обвиняеми следва да са написани на прост и нетехничен език, без препратки към законодателството, в достатъчно едър и лесно четим шрифт. Те трябва реално да са в състояние да информират задържаните лица, които най-често са без юридическо образование, нискограмотни, поставени в ситуация на страх и обърканост, кои са техните права и как могат да ги реализират.

– Езикът и оформлението на декларациите трябва да се консултират с представители на различни уязвими групи хора (деца, хора с психически проблеми и физически увреждания; етнически и езикови малцинства и др.).

– Всички места за задържане следва да разполагат с преводи на различни езици на декларацията относно правата на задържаните.

Други

– Следва да се предвиди ефективно средство за защита срещу отказа или пропуската от страна на органите по задържането да предоставят декларация относно правата на задържаните.